

ARTYKUŁY

Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym
PL ISSN 1643-8191, t. 32 (1)/2015, s. 3–29

<http://dx.doi.org/10.12775/KLIO.2015.001>

SŁAWOMIR JÓŹWIAK*

Krzyżacki murowany zamek komtorski w Kłajpedzie w świetle średniowiecznych źródeł pisanych**

The Teutonic commander brick castle in Klaipeda in the light of medieval written sources

Streszczenie. Na podstawie przeprowadzonej analizy źródeł udało się ustalić, że pierwszy gród (o charakterze drewniano-ziemnym) wzniesiono w Kłajpedzie w 1253 roku. Wbrew twierdzeniom dotychczasowych uczonych wspomniany w dokumencie z 1254 roku „Bergfried” był drewnianą wieżą zlokalizowaną w bliskim sąsiedztwie grodu na jakiejś wyspie w ujściu wód Zalewu Kurońskiego do Bałtyku. W 1290 roku warownię na planie czworoboku – prostokąta otaczał mur kamienny (potwierdzony

* Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Historii i Archiwistyki, ul. W. Bojarskiego 1, 87–100 Toruń, e-mail: sj@umk.pl

** Tekst powstał w ramach projektu badawczego finansowanego ze środków NCN nr 2012/05/B/HS3/03708.

w 1323 roku). Niestety, zabudowa przestrzeni jej wnętrza z tego czasu nie jest znana. Zarówno w źródłach trzynasto-, jak i czternastowiecznych, redagowanych w języku łacińskim, była ona określana mianem „castrum”. Cała trudność w interpretacji odnośnych przekazów polega na tym, że przynajmniej do lat dziewięćdziesiątych XIV wieku nie da się bezspornie udowodnić lokalizacji tej warowni w miejscu późniejszego zamku (a w tym czasie przynajmniej dwukrotnie padała ona ofiarą pożarów – 1360, 1379). Stąd też pozbawione jakichkolwiek podstaw były sugestie dotychczasowych uczonych o rzekomych podobieństwach w połowie XIV stulecia układu przestrzennego murowanego zamku komturskiego w Świeciu i w sumie nie wiadomo jak wyglądającej warowni w Kłajpedzie. Analiza dotąd nieuwzględnianych przez badaczy źródeł pisanych pozwoliła stwierdzić, że jakaś murowana zabudowa przestrzeni zamkowej w Kłajpedzie („gemach” komtura, piekarnia, kościół) istniała w pierwszej dekadzie XV wieku. Najprawdopodobniej w 1408 roku rozpoczęła się gruntowna przebudowa tej warowni na planie regularnym (czworobocznym lub prostokątnym), co mogło iść w parze z wyburzaniem starych budynków. Intensyfikacja prac nastąpiła w 1417 roku, ale z tego czasu są jedynie dowody na istnienie pełnej zabudowy (w konfiguracji piwnice, parter, piętro, strych) dwóch skrzydeł zamku wysokiego. Być może dwa pozostałe (otoczone obwodowym murem obronnym) pozostały niezabudowane. Nie wiadomo, czy już wówczas wzniesiono cztery narożne, okrągłe wieże, co jako pewnik przyjmowano w dotychczasowej literaturze przedmiotu (potwierdzone dowodami są jedynie dwie). Na błędnych przesłankach opierała się również teza o istnieniu zbudowanej jeszcze przed połową XIV wieku osobno stojącej (na dziedzińcu) głównej wieży zamkowej („Bergfried”). Takiej w warowni w Kłajpedzie w ogóle nie było.

Abstract. The analysis of written sources allows to claim that the first fortified settlement (constructed of wood and earth) was erected in Klaipeda (*Memel* in German, *Klaipėda* in Lithuanian) in 1253. In 1290, the square-rectangular stronghold was surrounded by a stone wall (it was confirmed in sources dating back to 1323). Unfortunately, the castle's interior enclosure at that time is unknown. In sources dating back to the 13th and 14th centuries, published in Latin, a stronghold like this was called a “castrum”. The analysis of the sources, disregarded so far by researchers, demonstrated that a brick castle's interior enclosure in Klaipeda (“Gemach” of the commander, bakery, church) had existed in the first decade of the 15th century. Most likely in 1408 the castle was thoroughly redeveloped (to take a quadrangular or rectangular shape), and this could be accomplished concurrently with the demolition of old buildings. Construction works accelerated in 1417, yet the entire interior enclosure (i.e., basements, the ground floor, first floor, attic) – that dates back to this time – can be confirmed only in two wings of the high castle. Probably the other two wings (surrounded by enclosure walls) remained undeveloped. It is not known whether the four round corner towers had been already there; tangible evidence exists only with regard to two of them. The so-far existing research hypothesis is also based on false premises: it claimed that the main castle

tower ("Bergfried"), erected as early as before the mid-14th century, was a free-standing bergfried in the castle courtyard. In Klaipeda, such a stronghold never existed.

Translated by Ewa Kościatkowska-Okońska

Słowa kluczowe: średniowiecze, Prusy, Krzyżacy, budownictwo warowne, zamki

Keywords: Middle Ages, Prussia, Teutonic Knights, the castle in Klaipeda (Memel)

Badania nad lokalizacją, chronologią wznoszenia i układem przestrzennym krzyżackiego grodu-zamku komturskiego w Kłajpedzie w średniowieczu zapoczątkowali uczeni niemieccy, przede wszystkim historycy, w pierwszych dekadach XX stulecia¹. Zadanie to jest szczególnie trudne do realizacji, gdyż obiekt ten w okresie między XIII a XV wiekiem był kilkakrotnie niszczone, przebudowywany i rozbudowywany. Mogła być również zmieniana jego lokalizacja. Przekształceniom podlegał on także później, zwłaszcza w stuleciach XVI i XVII, przez co jego oryginalna zabudowa uległa w tym czasie zatarciu. Co gorsza, w XVIII wieku zamek popadł w całkowitą ruinę, tak że w drugiej połowie XIX stulecia został niemal całkowicie rozebrany.

Wszystko to powoduje, że uczeni próbujący odtworzyć średniowieczne losy tej warowni, a zwłaszcza chronologię jej wznoszenia i układ przestrzenny wewnątrz, stają przed nie lada wyzwaniem, zwłaszcza że pochodzące z tej epoki źródła pisane, które zawierałyby jakiegokolwiek informacje na temat zamku, są bardzo ubogie i w swojej treści enigmatyczne, natomiast przekazy ikonograficzne z tego czasu w ogóle nie istnieją. Trudno się więc dziwić, że po 1945 roku badaniami średniowiecznych losów tej warowni zajęli się przede wszystkim niemieccy, litewscy i polscy historycy sztuki i archeolodzy². Ich różnorakie ustalenia, oparte na wynikach prowadzonych w ostatnich dekadach badań wykopaliskowych, niewątpliwie poszerzają

¹ Spośród paru opracowań z tego czasu należy tu wyróżnić przede wszystkim dwa oparte na bardziej wnikliwej analizie źródeł: J. Sembritzki, *Geschichte der Königlich Preussischen See- und Handelsstadt Memel*, Memel 1900, s. 1–54; A. Semrau, *Beiträge zur Topographie der Burg und der Stadt Memel im Mittelalter*, „Mitteilungen des Coppersnicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn” 1929, Bd. 37, s. 89–116.

² Poszczególne opracowania będą przytaczane sukcesywnie dalej.

wiedzę na temat najwcześniejszych dziejów zamku. Jednak nie są one również wolne od poważnych błędów metodycznych, spośród których najistotniejszym jest prezentowana przez zaangażowanych w nie uczonych bardzo słaba znajomość średniowiecznych źródeł pisanych, połączona z wadliwą interpretacją tych, które są już znane od dawna. Ten fakt skłania autora niniejszego artykułu do ponownego wnikliwego przyjrzenia się dziejom zamku w Kłajpedzie przed połową XV wieku.

Rozważania te należy zacząć od przywołania jedynej jak dotąd próby rekonstrukcji układu przestrzennego tamtejszej warowni murowanej w średniowieczu, której w 1929 roku podjął się niemiecki historyk Arthur Semrau. Mimo że uczony ten dokonał licznych interesujących spostrzeżeń, spośród których niektóre są aktualne do dzisiaj, nie ustrzegł się jednak dwóch szczególnie istotnych błędów metodycznych. Po pierwsze, próbował odtworzyć wygląd, zabudowę i układ przestrzenny średniowiecznego zamku, bezkrytycznie stosując metodę retrospekcji na podstawie źródeł z końca XVI i XVII wieku, a trzeba podkreślić, że do tego czasu warownia ta była już kilkakrotnie przebudowana i w znacznej części zatraciła swoje pierwotne cechy architektoniczne. Po drugie, A. Semrau w ogóle nie znał szczególnie istotnych źródeł pisanych z pierwszych trzech dekad XV wieku, których treść skłania do weryfikacji większości jego propozycji³.

Wyjątkowo trudna do wyjaśnienia jest kwestia chronologii wznoszenia i liczby warowni w Kłajpedzie w drugiej połowie XIII wieku oraz ich lokalizacji. Dokument z 29 VII 1252 roku, wystawiony przez mistrza krajowego Niemiec, a zarazem specjalnego pełnomocnika wielkiego mistrza na obszar Inflant i Kuronii – Eberharda von Sayn⁴, przedstawia warunki układu zawartego między Krzyżakami a biskupem kurlandzkim Henrykiem, dotyczącego między innymi budowy grodu u zbiegu Niemna (w XIII i XIV wieku tak właśnie określano ujście wód Zalewu Kurońskiego

³ Dokładna analiza tych źródeł w dalszej części prowadzonych tu rozważań.

⁴ Na temat jego misji w Prusach i Inflantach por.: S. Józwiak, *Specjalni wysłannicy wielkiego mistrza do Prus i Inflant w XIII wieku. Przyczynek do funkcjonowania centralnych i terytorialnych władz zakonu krzyżackiego*, [w:] *Cursus mille annorum. Prace ofiarowane Profesorowi Eugeniuszowi Wiśniowskiemu*, red. A. Kuźma, P. Plisiecki, L. Poniewozik („Roczniki Humanistyczne. Historia” 2000, t. 48, z. 2), s. 191–203.

do Bałtyku⁵) i rzeki Dangi, czyli w miejscu przyszłej Kłajpedy. Jakkolwiek by czytać treść tego dokumentu, wynika z niej, że tamtejsza warownia miała dopiero zostać wzniesiona (a więc jeszcze jej nie było). Upieranie się przez litewskiego archeologa Vladasa Žulkusa przy tym, że stała już ona w 1252 roku (nie mówiąc już o jakiejś jej rzekomej poprzedniczce)⁶ wynika chyba z faktu niezapoznania się przez tego uczonego z treścią dokumentu z 29 VII 1252 roku⁷. A tam wyraźnie stwierdzono, że po wzniesieniu w przyszłości warowni („castrum”) Krzyżacy przez pewien czas będą ponosili koszty jej utrzymania, a następnie biskup kurlandzki drogą losowania otrzyma jedną trzecią jej powierzchni, podczas gdy Zakon dwie pozostałe części. Każda ze stron będzie mogła na swoim terenie według potrzeb wznosić mosty i bramy. Ustalono również, że w okresie dwóch lat od rozpoczęcia budowy warowni w jej najbliższym sąsiedztwie Krzyżacy i biskup ulokują i zbudują miasto, chyba że przy obopólnym porozumieniu termin ten zostałby przesunięty na przyszłość⁸. Dalsze istotne informacje na analizowany tu temat zostały zawarte w dokumencie wystawionym 8 II 1254 roku przez biskupa kurlandzkiego Henryka. Otóż trzecia część zbudowanego właśnie grodu, którą sobie wybrał biskup, znajdowała się w miejscu na tyle wąskim i podmokłym, że nie można tam było wznosić żadnych obiektów

⁵ Tak położenie warowni i miasta w Kłajpedzie było precyzowane nie tylko w wystawianych w drugiej połowie XIII w. dokumentach, ale również na przykład przez krzyżackiego kronikarza Piotra z Dusburga: „Memela etiam est fluens aqua descendens de regno Russiae circa castrum et civitatem Memelberg intrans mare, ipsam Russiam, Lethouiam et Curoniam dividens etiam a Prussia” – *Petrus de Dusburgk, Chronica terrae Prussiae*, ed. J. Wenta, S. Wyszomirski, „Monumenta Poloniae Historica” (Nova Series, t. 13), Cracoviae 2007 (dalej cyt.: Dusburg), s. 49–50.

⁶ V. Žulkus, *Wieże na terenie zamku krzyżackiego w Kłajpedzie*, „Archeologia Historica Polona” 2002, t. 12, s. 93.

⁷ Choć trzeba przyznać, że informacja o wzniesieniu przez Krzyżaków z Inflant grodu w Kłajpedzie w 1252 r. znalazła się również w kronice Piotra z Dusburga: „Anno 1328 castrum Memelburgh, quod fratres de Liuonia aedificaverunt anno Domini 1252 et sub ditione fuit eorum usque ad praesens tempus, translatum fuit ad fratres de Prussia” – Dusburg, s. 269. Najwyraźniej jednak kronikarz zakonny nie znał dokładnie przebiegu wydarzeń z 1252 r.

⁸ *Codex Diplomaticus Prussicus*, hrsg. v. J. Voigt, Bd. 1, Königsberg 1836, nr 91. A. Semrau w paru przytaczanych przez siebie fragmentach nieco inaczej interpretował treść przywołanego tu źródła – por.: A. Semrau, op. cit., s. 92.

z kamienia⁹. Dlatego też biskup za zgodą Zakonu dokonał zmiany swojego wyboru i opowiedział się za „wyższą i bliższą” częścią, w bezpośrednim sąsiedztwie dopiero co wzniesionej warowni¹⁰. Trudno powiedzieć, cóż miałyby to oznaczać w praktyce. Czyżby w trzech rozlosowanych już częściach terenu (należącego do Krzyżaków i zwierzchnika diecezji) wybudowano gród, ale biskup niezadowolony ze swojego wyboru uzyskał jakiś dodatkowy obszar w pobliżu, który znajdowałby się jednak już poza wzniesioną właśnie warownią? Na marginesie warto tu zasygnalizować, że w treści tego dyplomu dokonano również rozdzielania własności gruntów przyszłego miasta (Kłajpedy) w proporcjach dwie trzecie dla Zakonu – jedna trzecia dla biskupa¹¹. Zresztą bezpośrednio po 8 II 1254 roku został wystawiony kolejny dokument, w którym biskup Henryk zawarł parę szczegółowych porozumień, dokonanych w tym czasie z kierownictwem Zakonu. Z racji tego, że środkowa (krzyżacka?) część grodu była powierzchniowo mniejsza niż dwie pozostałe, biskup przekazał dodatkowo Zakonowi Bergfried („barchviede”) – zapewne drewnianą wieżę zlokalizowaną w bliskim sąsiedztwie warowni na niesprecyzowanej wyspie znajdującej się w ujściu wód Zalewu Kurońskiego do Bałtyku – oraz jakąś chlewnię i garbarnię, jednak z zastrzeżeniem, że grunty, na których znajdowały się te obiekty, biskup zachował dla siebie¹².

⁹ „Preterea habito consilio visum fuit nobis et sepedictis fratribus, quod propter aritudinem loci et fundum paludosum non possemus in loco predicto, sicut erat expediens, lapidibus edificare, unde aream necessitati nostre et fratrum congruentem eligimus in eminentiori et arc[t]iori loco inter Dangam et Mimelam versus mare non longe a castro primitus edificato [...]” – *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abteilung*, hrsg. v. R. Philippi [i in.], Königsberg–Marburg 1882–2000 (dalej cyt.: Pr. Ub.), Bd. I, H. 1, nr 279.

¹⁰ Pr. Ub. I/1, nr 279; A. Semrau, op. cit., s. 92. O tym, że gród został właśnie wybudowany, świadczy chociażby informacja o miejscu wystawienia omawianego tu dokumentu: „Acta sunt hec in castro Mimelburch primitus edificato”.

¹¹ Pr. Ub. I/1, nr 279.

¹² „Witlich si der meinheit, dat do unse live brodere des Dudesschen huses die borch to Mimelborg, do si jerst gebuwet was, in drie deil deilten, und uns dat deil mit dem late to vele, dat to der Memele und der Dangen wart is, want dat mittelste deil minner is to sende der tween ustersten deilen, do hebbe si to geworpen den barchvride, die in der Memele steit, mit dem swinhus, unde mit dem gerehus, die grunt uns to blivende, und dat holt der vorbenomededer huser, und des barchvrides, mit unseme rade in die

Powyższy obraz dla trzynastego wieku dopełnia fragment postanowień zawartych w dokumencie wystawionym 9 V 1290 roku w Rydze. Na jego mocy biskup kurlandzki Edmund i inni dostojnicy kapituły katedralnej rzekli się na rzecz Krzyżaków części dziedzina (przestrzeni) – „area”, która znalazła się w obrębie muru (wzniesionego na planie czworoboku-czworokąta) zamku („castrum”) w Kłajpedzie. Biskup zastrzegął jednak swoje prawa do pasa ziemi (drogi) obchodzącego warownię po zewnętrznej stronie muru obronnego, z każdej strony na szerokość ośmiu kroków¹³. Niezależnie od tego, jak należałoby interpretować ten fragment źródła, trudno zaprzeczyć, że w 1290 roku zamek w Kłajpedzie przynajmniej z zewnątrz był już otoczony murami obronnymi z kamienia lub cegły. Niestety, nic nie wiadomo o jego ówczesnym układzie przestrzennym i zabudowie wnętrza.

Powyższe analizy należy skonfrontować z wnioskami dotychczasowych badaczy. Cała masa nieścisłości wynikających z nieuwzględniania bądź też niezrozumienia treści źródeł pisanych pojawia się w najnowszych opracowaniach litewskiego archeologa badającego od kilkudziesięciu lat zamek w Kłajpedzie, Vladasa Žulkusa. Nieprawdą jest, że najważniejszym elementem obronnym warowni wzniesionej w latach pięćdziesiątych XIII wieku była drewniana wieża stojąca na brzegu zatoki – „Bergfried”¹⁴. Z treści przytoczonego wyżej dokumentu z 1254 roku wynika przecież jednoznacznie,

twe andere deil to blivende” – *Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten*, hrsg. v. F. G. Bunge, H. Hildebrand, Reval–Riga 1853–1889 (dalej cyt.: Liv. Ub.), Bd. I, nr 244; Pr. Ub. I/1, nr 280; A. Semrau, op. cit., s. 93.

¹³ „Insuper ob dilectionem et favore[m] intimum, quibus predictos magistrum et fratres nostros merito amplexamur, ut eo ampliori, prout nos fovent, foveant caritate, renuntiamus non coacti libere sicut supra omni inpetitioni et actioni, que nobis competebant vel competere videbantur in area, in qua nunc in quadrum situs est murus ipsius castri, ita quod ipsum castrum a muro exteriori ad circueundum optineat pro spacio vie undique octo passus, salvo nobis exceptis hiis premissis in omnibus aliis iure nostro, quod nobis ibidem competit ad presens vel competere poterit in futurum” – Pr. Ub. I/2, nr 563.

¹⁴ V. Žulkus, op. cit., s. 93–94; idem, *Viduramžiu Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*, Vilnius 2002, s. 28–32. W swoim najnowszym artykule autor jedynie streścił swoje dawniejsze propozycje na temat krzyżackiej warowni i murowanego zamku w Kłajpedzie – por.: idem, *Die Stadtbefestigungen von Klaipėda (Memel)*, [w:] *Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum VII: Die Befestigungen*, hrsg. v. M. Gläser, Lübeck 2010, s. 653–660.

że ten „barchviede” był zlokalizowany w bliskim sąsiedztwie warowni (ale nie w jej obrębie) na jakiejś wyspie w ujściu wód Zalewu Kurońskiego do Bałtyku¹⁵. Nie wiadomo ponadto, na jakiej podstawie V. Žulkus twierdzi, że w 1254 roku zakon krzyżacki i biskupi inflanccy obok istniejącego już drewnianego zamku (którego śladów w rzeczywistości brak) zbudowali nowy – murowany¹⁶. Nie ma żadnych dowodów na to, by warownia ta została wzniesiona z kamienia lub cegły. Wręcz przeciwnie, informacje zawarte w ówczesnych źródłach pisanych wskazują na to, że był to gród o charakterze drewniano-ziemnym. Co więcej, żadnemu z dotychczasowych badaczy nie udało się znaleźć w Kłajpedzie śladów jakiegokolwiek murowanego założenia zamkowego sprzed końca XIV wieku (nawet w miejscu późniejszego – piętnastowiecznego zamku)¹⁷. Zupełnie nieuzasadnione jest zatem sugerowane przez V. Žulkusa przesuwanie czasu wzniesienia tego rzekomo murowanego „kasztelu” na planie regularnego bądź nieregularnego prostokąta na lata pięćdziesiąte XIII stulecia¹⁸. Dopiero źródło z 1290 roku wskazuje na to, że wówczas zamek kłajpedzki (a przynajmniej jego zewnętrzne mury obronne wzniesione z kamienia lub z cegły) osiągnął jakąś regularną formę (czworobok). Niestety, o jego zabudowaniach wewnętrznych z tego czasu nic nie wiadomo (również archeologom nie udało się odnaleźć najmniejszego śladu tego założenia zamkowego). Można natomiast przyjąć, że dopiero wówczas warownia ta w całości stała się własnością Zakonu¹⁹. W każdym razie komtur kłajpedzki jest w źródłach wymieniany już od samego początku, to jest od 1253 roku²⁰.

¹⁵ Liv. Ub., Bd. I, nr 244; Pr. Ub. I/1, nr 280.

¹⁶ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 93; idem, *Viduramžiu...*, s. 28, 146.

¹⁷ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 93–98; idem, *Viduramžiu...*, s. 28–32; T. Torbus, *Die Konventsburgen im Deutschordensland Preussen*, München 1998, s. 195–196; idem, *Zamki konwentualne państwa krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 2014, s. 223.

¹⁸ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 93–94.

¹⁹ Faktem jest, że od tego czasu nie ma już w źródłach mowy o tym, by biskupi kurlandzcy posiadali w Kłajpedzie jakąś warownię lub przynajmniej jakiś jej fragment.

²⁰ K. Militzer, *Dostojnicy i urzędnicy zakonu kawalerów mieczowych i zakonu krzyżackiego w Inflantach*, [w:] *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziwiński, Toruń 2013, s. 344.

W czternastowiecznych przekazach narracyjnych stosunkowo często wzmiankowane jest „castrum” w Kłajpedzie. Zapewne o nim wspominał krzyżacki kronikarz Piotr z Dusburga, który opisał najazd litewski i żmudzki z marca 1323 roku. Z jego relacji wynika, że napastnicy opanowali i spalili między innymi miasto w Kłajpedzie „praeter solum castrum, in quo fratres habitabant [...]”²¹. Nie ma jednak pewności, czy pod tym „jednym zamkiem”, który ocalał, kronikarz rozumiał akurat tamtejszą warownię. Na szczęście istnieje źródło, które przekazuje o wiele bardziej dokładne informacje na temat tych wydarzeń. Chodzi o dokument zredagowany 16 X 1323 roku, zawierający relację biskupa warmińskiego Eberharda i tamtejszej kapituły sporządzoną na jakiś bliżej nieokreślony użytek zewnętrzny. W jej fragmencie znalazł się również opis wypadków, które 14 III tego roku rozegrały się w Kłajpedzie. Oto więc Litwini po zaskakującym napadzie zajęli tamtejsze miasto (wraz z przedmieściami), które następnie całkowicie zniszczyli, zabijając mężczyzn i uprowadzając kobiety. Jednak nie udało im się zdobyć warowni (zamku) kłajpedzkiej, otoczonej murem, w której obronili się Krzyżacy²². Co prawda z relacji tej nie da się wywnioskować, jak wyglądała zabudowa wnętrza tej warowni, ale informacja o otaczającym ją murze (z kamienia lub cegły) pozwala utożsamiać ją z tym samym obiektem, który był wzmiankowany w przywołanym wyżej dokumencie z 1290 roku.

²¹ Dusburg, s. 259. Problem najazdów litewskich na krzyżacką Kłajpedę w XIII–XV w., jednak opierając się na dość ograniczonej podstawie źródłowej, przedstawił niedawno niemiecki historyk Bernhart Jähnig – por.: B. Jähnig, *Memel als Angriffspunkt der Litauer während der Zeit des Deutschen Ordens*, [w:] *Memel als Brücke zu den baltischen Ländern. Kulturgeschichte Klaipėdas vom Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*, hrsg. v. B. Jähnig, Osnabrück 2011, s. 35–48.

²² „Preterea eodem anno (1323) post festum beati Gregorii iidem Lytwini ciuitatem Memelam armata manu intrauerunt hostiliter et eam cum suburbiis suis, preter solum castrum muro circumdatum in quo fratres eiusdem ordinis domus Theutonice morantur, ceperunt, cremauerunt et penitus destruxerunt multos ibidem occidentes homines, ac eciam captiuantes virgines, mulieres ac alios quosque capere ualuerunt, unum preterea fratrem presbiterum predicti ordinis crudeliter occiderunt” – *Codex Diplomaticus Warmiensis oder Regesten und Urkunden zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky und J. M. Saage, Bd. I, Mainz 1860, nr 216; J. Sembritzki, op. cit., s. 29.

Na mocy układu zawartego 25 V 1328 roku w trakcie obrad krzyżackiej kapituły generalnej w Elblągu gałąź inflancka Zakonu przekazała swojemu pruskiemu odpowiednikowi znaczny obszar od rzeki Świętej do Niemna (włączając w to całe terytorium Karszowów), z centrum administracyjnym w warowni („castrum”) kłajpedzkiej²³. Ciekawe informacje na analizowany tu temat znalazły się w redagowanej do początku lat dziewięćdziesiątych XIV wieku Kronice Wiganda z Marburga. Opisując wydarzenia z wiosny 1360 roku, autor wspomniał, że pożar (przypadkowy?) strawił „castrum” w Kłajpedzie. Jednak natychmiast po tym fakcie marszałek krzyżacki wysłał tam paru braci zakonnych wraz z 300 ludźmi (robotnikami) w celu ogrodzenia palami przestrzeni po zniszczonej warowni, by dało się jej dzięki temu bronić przed ewentualnym najazdem wrogów. Następnie kronikarz poinformował, że z czasem (pytanie kiedy) wzniesiono tam (w obrębie tej palisady?) nowy „domus” (zamek?)²⁴. Jak widać, w tym krótkim przekazie nie brakuje zagadek. Jeśli jednak Wigand byłby ścisły, wówczas można by przyjąć, że zewnętrzne umocnienia nowej warowni kłajpedzkiej z 1360 roku były wzniesione z drewnianych bali. Czyżby więc otaczający ją mur obronny wymieniony w źródłach z 1290 i 1323 roku uległ do tego czasu destrukcji?

Już kilkanaście lat później, pod koniec maja 1379 roku, Litwinom, dzięki pomocy jednego ze swoich krajan, udało się opanować i spalić miasto oraz warownię (zamek) w Kłajpedzie²⁵. Litewski badacz V. Žulkus, nie przywołując żadnego konkretnego źródła, wspominał w swoich publika-

²³ Pr. Ub. II, nr 617; Dusburg, s. 269; *Hermannii de Wartberge Chronicon Livoniae*, hrsg. v. E. Strehlke, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig 1863, s. 62–63.

²⁴ „Et venit murmur, quomodo Mymele castrum ex proprio igne omnino esset et funditus combustum; quare tristantur. Sed et marschalkus celeriter illuc misit aliquos fratres cum 300 viris, ut palis circumsepirent aream castris, ut saltim locum contra paganos retinerent. Et tandem nova domus ibidem edificatur” – *Die Chronik Wigands von Marburg*, hrsg. v. T. Hirsch, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum...*, Bd. II (dalej cyt.: Wigand), s. 524–525.

²⁵ Wigand, s. 592; *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen*, hrsg. v. E. Strehlke, [w:] *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. v. T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. III, Leipzig 1866 (dalej cyt.: Posilge), s. 110–111; *Franciscani Thorunensis Annales Prussici (941–1410)*, hrsg. v. E. Strehlke,

cjach, że w 1392 roku wielki mistrz rozmawiał z jakimś biskupem o murych obwarowaniach zamku kłajpedzkiego. Przytoczył nawet odnośny cytat: „muri constructione non sufficiret, propter varios suos defectus”²⁶. Zdanie takie faktycznie pojawia się (przy czym litewski archeolog zacytował je z błędem) w treści instrumentu notarialnego wystawionego 12 VI 1392 roku²⁷, tyle że w dokumencie tym w ogóle nie chodziło o zamek w Kłajpedzie. Został w nim zrelacjonowany przebieg negocjacji wielkiego mistrza Konrada von Wallenrode i krajowego mistrza Inflant Wennemara von Brüggenei z biskupem kurlandzkim Ottonem na temat zmiany przynależności (drogą wykupu) poszczególnych części miasta Kłajpedy (ostatecznie biskup się na to nie zdecydował). Przedmiotem rozmów była także sprawa wzajemnego ponoszenia nakładów finansowych na wznoszenie kamiennych murów obronnych wokół tego ośrodka miejskiego, jednak bynajmniej nie zamku, jak chciałby tego V. Žulkus. Także i w tym przypadku biskup odmówił. Sama warownia kłajpedzka („castrum Memela”) pojawiła się tylko i wyłącznie jako miejsce wystawienia tego instrumentu notarialnego²⁸.

Już w następnym roku (przed 16 X 1393 roku) rozegrały się kolejne dramatyczne wydarzenia, o czym wiadomo z kroniki oficjała pomezjańskiego. Otóż nieoczekiwanie o wschodzie słońca zaczął się najazd Żmudzinów na Kłajpedę. Napastnicy spalili miasto „und dy bergfrede, dy in dem selbin jare gebuwet worin”. Próbowali również podpalić zamek („hus”), ale mimo trzykrotnych prób nie udało im się tego dokonać. W efekcie po zabiciu 60 osób i jednego brata krzyżackiego wycofali się z dużą zdobyczą²⁹. Z przy-

[w:] *Scriptores rerum Prussicarum...*, Bd. III, Leipzig 1866, s. 110–111; B. Jähnig, op. cit., s. 43–44.

²⁶ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 94; idem, *Viduramžiu...*, s. 29.

²⁷ W poprawnym zapisie fragment ten brzmi: „Ad quod praefatus dominus episcopus respondit, quod facultas sua pro huiusmodi muri constructione non sufficeret, propter varios suos defectus [...]”.

²⁸ „[...] in castro Memela, diocesis Curoniensis” – Liv. Ub., Bd. III, nr 1317.

²⁹ „Dy Sameyten vorbrantin dy stat zcur Memył. Item dornoch rochin sich die Samaythin und zogen ken der Mymmel, und qwomen vor das hus fru mit der sonnen ungewartet, und vorbranten die stad und dy bergfrede, dy in dem selbin jare gebuwet worin, und entprantin das hus czu dryn molen, das man is kume behilt, und slugin wol LX man tot und eynen herrin, und furtin groszin roub von dannen” – Posilge, s. 189.

toczonego tu przekazu źródłowego wynika bezspornie, że wspomniane w nim „Bergfriedy” (w liczbie mnogiej), które zostały wzniesione w tym samym roku (1393), były jakimiś umocnieniami (wieżami, bastejami?), niekoniecznie nawet murowanymi (choć z treści analizowanego wyżej instrumentu notarialnego z 1392 roku wynika, że same mury obronne wokół Kłajpedy miały być budowane z kamienia³⁰), zlokalizowanymi zapewne między zamkiem a miastem, skoro – jak informuje o tym treść źródła – napastnicy nie zdobyli warowni kłajpedzkiej, ale „Bergfriedy” spalili. Znajdowały się więc one poza jej obrębem i wchodziły zapewne w skład zewnętrznej linii obwarowań miasta. Powyższe zastrzeżenie jest istotne, ponieważ współcześni badacze źle interpretują ten fragment źródła. Oto na przykład wspomniany już kilkakrotnie litewski archeolog V. Žulkus, nie dostrzegając użytej w tym fragmencie kroniki oficjała pomezjańskiego liczby mnogiej („dy bergfrede”), na jego podstawie szeroko rozwodzi się o rzekomo głównej wieży zamku kłajpedzkiego („bergfried”) na planie ośmioboku lub kwadratu, która – jak twierdzi – nie mogła zostać zbudowana w 1393, ale przed 1360 rokiem, ponieważ takie wieże w zamkach krzyżackich wznoszono w latach 1270–1360³¹. Problem polega nie tylko na dokonanym przez Žulkusa błędnym tłumaczeniu przywołanego wyżej fragmentu przekazu

Być może do tych wydarzeń odnosi się jeden z passusów kroniki dziekana kapituły warmińskiej, Johanna Plastwiga, zredagowanej zapewne na przełomie 1463/1464 r. Autor przedstawił w nim mianowicie liczne zarzuty pod adresem wielkiego mistrza krzyżackiego Konrada von Wallenrode (1391–1393). Miał on między innymi nieprawnie zmuszać poddanych biskupów warmińskich do prac nad wznoszeniem obwarowań w Kłajpedzie i w Ragnecie. Z racji tego, że pierwszy z tych ośrodków został nagle zaatakowany przez Żmudzinów i Litwinów, trzystu poddanych biskupa warmińskiego zostało zabitych – *Johannis Plastwici, Decani Warmiensis, Chronicon de vitis Episcoporum Warmiensiū*, hrsg. v. C. P. Woelky, [w:] *Scriptores rerum Warmiensiū oder Quellenschriften zur Geschichte Ermlands*, hrsg. v. C. P. Woelky, J. M. Saage, Bd. I, Braunsberg 1866, s. 81. Nie można jednak wykluczyć, że kronikarz pomylił chronologię wydarzeń. Wszak na początku lat dziewięćdziesiątych XIV w. nie były jeszcze prowadzone żadne prace nad wznoszeniem zamku w Ragnecie (miasta wówczas tam nie było). Natomiast w obu tych ośrodkach intensywne roboty budowlane (Ragneta – zamek, przedzamcze; Kłajpeda – zamek, miasto) były prowadzone w pierwszej dekadzie wieku XV. Może więc kronikarz miał na myśli wydarzenia z 1402 lub 1409 r.? Na ten temat por.: dalej.

³⁰ Liv. Ub., Bd. III, nr 1317.

³¹ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 94, 98; idem, *Viduramžiny...*, s. 29–32.

oficjała pomezkańskiego, ale jest bardziej złożony. Prowadzone ostatnio badania pozwoliły bowiem wykazać, że – wbrew przekonaniu przyjmowanemu przez dotychczasowych uczonych za pewnik – istniejące w niektórych krzyżackich zamkach komturskich w przestrzeni dziedzińca wolno stojące najwyższe wieże główne nigdy w średniowiecznych źródłach pisanych nie były określane jako „Bergfried”. Taka nazwa faktycznie się wówczas pojawiała, ale była stosowana wyłącznie w odniesieniu do niektórych wież znajdujących się w skrajnej, zewnętrznej linii obwarowań przedzamczy³². Sugestie V. Žulkusa o istnieniu przed 1360 rokiem w obrębie zamku kłajpedzkiego głównej wieży („Bergfried”), przebudowanej rzekomo w 1393 roku, są więc wyłącznie efektem nieznamomości źródeł pisanych, ich niezrozumienia bądź też błędnej interpretacji.

Przytoczone powyżej przekazy odnoszące się do warowni krzyżackiej w Kłajpedzie w XIV wieku każą ponownie krytycznie przyrzeć się dotychczasowym ustaleniom badaczy na jej temat. Przede wszystkim nikomu nie udało się jak dotąd udowodnić, że tamtejszy zamek wzniesiony w XV stuleciu stał w miejscu jakiegos wcześniejszego założenia. Wskazywane przez V. Žulkusa bardzo małe fragmenty fundamentów, pochodzące rzekomo z pierwszej lub drugiej połowy XIV wieku, odkryte w północnym skrzydle późniejszego zamku³³, nie zostały wydatowane na żadnych pewnych przesłankach, a proponowana chronologia ich wznoszenia opiera się na błędnie interpretowanych informacjach zawartych w źródłach pisanych. A już w ogóle nie wiadomo, na jakiej podstawie jest formułowana teza Tomasza Torbusa o rzekomych podobieństwach układów przestrzennych murowanych zamków w Świeciu (na Pomorzu) i w Kłajpedzie³⁴. Idąc zresztą o jeszcze jeden krok dalej, uczony ten przyjmował, że ten drugi obiekt wzniesiono po 1328 lub w 1360 roku i był on rzekomo „architektonicznym

³² Na ten temat por.: S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie zamki komturskie w Prusach. Topografia i układ przestrzenny na podstawie średniowiecznych źródeł pisanych*, Toruń 2012, s. 234–237.

³³ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 93–98; idem, *Viduramžiu...*, s. 29–37.

³⁴ Być może autor zaczerpnął ten pomysł od A. Semraua, który w pewnym miejscu swojego artykułu zasugerował (nie podając jednak żadnych dowodów), że zamek w Kłajpedzie mógł powstać w latach 1330–1340 – por.: A. Semrau, op. cit., s. 95, 109.

importem”³⁵. Niestety, cała ta koncepcja opiera się jedynie na dowolnych, niczym nieudokumentowanych spekulacjach. Tymczasem na obecnym etapie badań w ogóle nie da się udowodnić, że warownia kłajpedzka wzmiankowana w 1290 roku i późniejsze, sukcesywnie wspomniane w przekazach czternastowiecznych, były zlokalizowane tam, gdzie w XV wieku wzniesiono murowany zamek. Dotąd nie odnaleziono bowiem w tym miejscu żadnych wcześniejszych konstrukcji drewnianych oraz śladów spalenizny, a przecież przynajmniej do 1379 roku obiekty te niejednokrotnie padały pastwą pożarów. Nie da się również powiedzieć, czy kolejne krzyżackie „castra” w Kłajpedzie, wspomniane w źródłach czternastowiecznych, były warowniami o charakterze drewniano-ziemnym, czy też może w pełni murowanymi zamkami. Jedynie ze wzmianek z 1290 roku i 1323 roku wynika, że czworobok założenia był otoczony kamiennymi zapewne murami obronnymi, ale już na przykład w 1360 roku zniszczoną przez pożar warownię marszałek kazał opasać palisadą z drewnianych pali. Nic również nie wiadomo o czternastowiecznym układzie przestrzennym i zabudowie jej wnętrza (przynajmniej do 1393 roku).

Dotychczas uczeni, kierując się przede wszystkim sugestywnymi spostrzeżeniami A. Semraua popartymi dokonaną przez niego analizą części późnośredniowiecznych przekazów źródłowych, uznali, że murowany zamek komturski na planie regularnym został w Kłajpedzie wzniesiony, przebudowany lub rozbudowany w okresie między 1401 a 1409 rokiem³⁶. Wniosek ten został sformułowany na podstawie stosunkowo licznych i – co trzeba przyznać – dość enigmatycznych wzmianek zawartych w jednym tylko źródle – Księdze skarbnika malborskiego. Były tam między innymi rejestrowane wydatki ponoszone przez centralną kasę Zakonu na przedsięwzięcia budowlane. Za pierwszą informację o wznoszeniu tamtejszego zamku A. Semrau uznał wzmiankę z 1401 roku o wysłaniu do Kłajpedy znacznej ilości gwoździ i dębowych desek oraz na osiem tygodni specjalisty od urządzeń młyńskich wraz z grupą szarwarkowych robotników budowlanych

³⁵ T. Torbus, *Die Konventsburgen...*, s. 196, 537; idem, *Zamki...*, s. 222–224.

³⁶ A. Semrau, op. cit., s. 95–109; V. Žulkus, *Wieże...*, s. 97; idem, *Viduramžiu...*, s. 33–37, 147; T. Torbus, *Die Konventsburgen...*, s. 536–537; idem, *Zamki...*, s. 223–224.

nych („baude”)³⁷. Od razu trzeba tu sformułować ważne zastrzeżenie. Tego typu informacji o opłacaniu pracowników, majstrów oraz zakupie i przewożeniu materiałów budowlanych wysyłanych do Kłajpedy jest w tym przekazie źródłowym jeszcze kilkadziesiąt. Nigdy jednak w zapisach tych nie zostało *expressis verbis* wyrażone stwierdzenie, że chodziło o wznoszenie, przebudowę czy też rozbudowę tamtejszego zamku. A przecież pod tymi enigmatycznymi wzmiankami mogły również kryć się jakieś roboty budowlane prowadzone na terenie tamtejszego miasta. Wbrew sugestiom A. Semraua niczego nie przesądzają więc informacje o wypłacie dużej sumy pieniędzy na przewiezienie cegieł do Kłajpedy (1402)³⁸, opłacaniu robót prowadzonych tam przez gonciarzy i murarzy (1402)³⁹, wyłożeniu znacznej kwoty 52 grzywien dla czterech cieśli, którzy pracowali tam (nie wiadomo, przy czym) przez cały rok (1406)⁴⁰, czy też dla innych cieśli naprawiających prom na rzece Danga, który umożliwiał przewóz drewna i kamieni polnych na budowę pieca do wypalania wapna (1403)⁴¹. Robią także wrażenie informacje o transportowanych do Kłajpedy materiałach budowlanych

³⁷ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896 (dalej cyt.: M. Tr.), s. 128; A. Semrau, op. cit., s. 95. Na temat pracowników szarwarkowych wykorzystywanych w państwie zakonnym w Prusach w pomocniczych robotach budowlanych („baude”) por.: K. Lohmeyer, *Das Wort „Baude” im Marienburger Tresslerbuch, seine Herkunft und seine Bedeutung*, „Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft” 1911, t. 5, s. 57–67; M. Arsyński, *Technika i organizacja budownictwa ceglanego w Prusach w końcu XIV i w pierwszej połowie XV wieku*, „Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu” 1970, t. 9, s. 93–94; S. Józwiak, J. Trupinda, *Uwagi na temat sposobu wznoszenia murowanych zamków krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w końcu XIV – pierwszej połowie XV wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2011, nr 2, s. 213.

³⁸ „Item 100 m. of zigelfuren ken der Memel, die der huskompthur von Konigisberg Marqwart Hasen gab [...]” – M. Tr., s. 137.

³⁹ „Item 12 m. an 8 scot eyme werkmeister und zwen knechten, die di schindeln uf geslagen haben, und ouch vor ander arbeyt, und synt zur Memil 10 wochen gewest. item 3 m. 8 scot umb muwerer vor 10 wochen arbeit” – ibidem, s. 194.

⁴⁰ „Memel. item 52 m. dem kompthur zur Memel vor 4 zimmermanne gegeben, der iclichir eyn ganz yar do gearbeit hatte [...]” – ibidem, s. 382.

⁴¹ „Item 17 m. eyn proum zu bessern, do mete man sal furen holz und wacken of der Dange zum kalkofen” – ibidem, s. 276.

(443 000 cegieł – 1404⁴²; prawie 585 łasztów wapna z Gotlandii – 1403⁴³), ale i tak w Księdze skarbnika malborskiego nigdy nie ma najmniejszej chociażby wzmianki o tym, do budowy czego miały być one użyte. Pierwszy ślad wskazujący na prace, które mogły być prowadzone na przedzamczu zamku w Kłajpedzie, pochodzi z 1406 roku. Wówczas to została opłacona znaczna partia desek, które miały być przeznaczone na dachy dla obory i stajni⁴⁴. Jednak dopiero w 1408 roku pojawia się bezsporny dowód na to, że prowadzono wówczas prace budowlane na tamtejszym zamku. Ze wzmianki z tego roku wynika bowiem, że skarbnik wypłacił cztery grzywny Swingerowi – „zwierzchnikowi murarskiemu” („steynmeister”) w Kłajpedzie⁴⁵. Rezultaty najnowszych badań pozwalają w pełni docenić, jak ważna jest to informacja. Oto bowiem przynajmniej od lat trzydziestych XIV wieku w państwie zakonnym w Prusach Krzyżacy w celu koordynowania prac nad wznoszeniem, ewentualnie rozbudową swoich muryowanych zamków powoływali urząd „zwierzchnika murarskiego” („magister lapidum”; „magister laterum”, „steinmeister”, „czygelmeister”, „muwermeister”). Pełniącemu go bratu zakonnemu było powierzane do realizacji konkretne przedsięwzięcie budowlane. Do zakresu jego kompetencji należało sprowadzanie fachowców i siły roboczej (wraz z ich opłacaniem, żywieniem i kwaterowaniem), czuwanie nad wykonywaniem prac, kupowanie wapienia, wapna, drewna budowlanego, powrozów do rusztowań, narzędzi, cegieł i gwoździ oraz organizowanie transportu. „Zwierzchnicy murarscy” w bezpośrednim sąsiedztwie budowy lub też – w późniejszym czasie – na przedzamczach dysponowali przestrzenią warsztatowo-magazynowo-mieszkalną („steynhof”), gdzie mogły się również znajdować cegielnie i piece do wypalania wapna. Po każdorazowym wykonaniu zadania funkcja „zwierzchnika murarskiego” była likwidowana, a sprawujący ją bracia za-

⁴² „Item 45 m. Marqwart Hassen gegeben noch von den 443 000 zigel, die her im 1403 yare ken der Memel von Rossiten zu furen [hatte]” – ibidem, s. 297.

⁴³ „Item 52 ½ m. uf den kalk von Gotlande ken der Memel zu furen; das santen wir dem kompthur mit hern Arnolt unsers homeisters compan [...]. 600 leste kalks an 15 leste und 4 schiffunt ist geantwert zu der Memył” – ibidem, s. 265.

⁴⁴ „Item 32 m. und 1 fird. vor 9 schog delen mit der fur, die zur Memel of den vyhof und of die stelle vordacket wurden [...]” – ibidem, s. 408.

⁴⁵ Ibidem, s. 488.

konni byli kierowani do nowych obowiązków⁴⁶. Obecność w Kłajpedzie w 1408 roku krzyżackiego „steinmeistera” jest dowodem na to, że jakieś prace budowlane prowadzono wówczas na tamtejszym zamku. Z tym zapewne musiały się również wiązać wspólne pobyty tam wielkiego mistrza Ulrycha von Jungingen i jednego z najlepszych fachowców od budownictwa w państwie krzyżackim, Mikołaja Fellensteina, odnotowane w Księdze skarbnika malborskiego w 1408⁴⁷ i 1409 roku⁴⁸.

W kontekście powyższych spostrzeżeń duże zainteresowanie wzbudza treść dotąd kompletnie ignorowanego przez badaczy niedatowanego listu (pochodzącego jednak najprawdopodobniej z okresu między 1406 a 1409 rokiem⁴⁹), wystawionego w Królewcu, w którym wielki marszałek informował wielkiego mistrza o przebiegu prac budowlanych i fortyfikacyjnych zarówno na zamku kłajpedzkim, jak i w sąsiadującym z nim mieście. W piśmie tym znalazła się między innymi wzmianka o tym, że kierownik pracujących tam cieśli zobowiązał się otoczyć miasto (być może na styku z zamkiem) podwójną linią umocnień (palisady) budowanych z drewnianych bali. Miały być one tak rozmieszczone, by między nimi swobodnie mógł przejść człowiek. Na nich w odpowiednich miejscach planowano usadowić sześć „Bergfriedów” (jak wynika z kontekstu zapisu – najpew-

⁴⁶ Obszernie na ten temat w: S. Józwiak, J. Trupinda, Das Amt des „Bauleiters“ (magister lapidum; magister laterum; steinmeister; czygelmeister; muwermeister) im Deutschordensstaat im 14. Jh. und in der ersten Hälfte des 15. Jh. [w druku].

⁴⁷ „Item 2 m. Fellensteyn dem muwirer vor eynen wagen gegeben, als her ken der Memel mit unserm homeister solde zihen. item 1 m. dem selben zu zerunge gegeben do selbist” – M. Tr., s. 485.

⁴⁸ „Hauskomphthur zu Marienburg; item ½ m. Fellensteyn zerunge, als her unserm homeyster ken der Memel noch zoch” – ibidem, s. 545. Na temat Mikołaja Fellensteina por.: B. Schmid, *Nicolaus Fellensteyn, Bericht des Vereins zur Wiederherstellung und Ausschmückung der Marienburg*, [b.m.w.] 1934, s. 1–3; idem, *Die Baumeister im Deutschordenslande Preußen*, „Schriften der Königsberger Gelehrten Gesellschaft. Geisteswissenschaftliche Klasse” 1939, t. 15/16, z. 1, s. 5 i n.

⁴⁹ Taką datację zaproponowali wydawcy regestu tego źródła – *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, hrsg. v. E. Joachim, W. Hubatsch, Pars I, Bd. 1, Göttingen 1948, nr 1204, s. 70. Niestety, na podstawie zawartych w tym liście informacji nie da się dokładnie uściślić czasu jego zredagowania.

niej również z drewna)⁵⁰. W liście tym znalazła się jeszcze jedna wzmianka, znacznie ciekawsza w kontekście prowadzonych tu analiz. Otóż komtur brandenburski dokonał przeglądu zabudowy jakiegoś zamku (najprawdopodobniej kłajpedzkiego) i poinformował, że znajdujące się tam: „gemach” komtura, piekarnia i kościół są w tak złym stanie (obiektom tym groziło zawalenie), że ich ściany trzeba by spoić kłodami hamującymi⁵¹.

W treści przytoczonego tu listu nie brakuje zagadek. W każdym razie w sprawie obwarowań miasta widać wyraźną analogię z prezentowanym wyżej fragmentem instrumentu notarialnego z 12 VI 1392 roku. Należy jednak pamiętać – co wynika z przekazu oficjała pomezkańskiego – że Kłajpeda wraz z umocnieniami ponownie została zniszczona przez Żmudzinów przed 16 X 1393 roku. Sama warownia (zamek) ostała się wówczas mimo trzykrotnej próby jej podpalenia. To jednak nie wszystko. Oto bowiem 25 V 1402 roku Litwini i Żmudzini pod wodzą Witolda ponownie wpadli do miasta, które znowu spalili. Jak podkreślił kronikarz, warownię (zamek) z trudem udało się obronić⁵². Z treści przytoczonego listu z lat 1406–1409 wynikałoby, że zamierzano właśnie odbudować obwarowania miejskie Kłajpedy⁵³. Być może plany te były następstwem wydarzeń

⁵⁰ „[...] vortme so hath sich der czimerman der stad underwonden czubowen mit czwefachen planken und die czuregeln, das eyn man wol geen magk czwisschen bey den planken und of die planken sechs berkfredre czuseczzen [...]” – Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Ordensbriefarchiv (dalej cyt.: GStAPK, OBA), nr 1204.

⁵¹ „Ouch erwirdiger lieber her meister! So hath der kompthur von Brandenburg das hus eygentlich besehen; der uns underrichtet hath, das des kompthurs gemach, bachus und kirchen gancz bowfellig seyn, das man allis mit swellen understrichen mus” – GStAPK, OBA, nr 1204.

⁵² „[...] und hattin [Litwini – S. J.] das hus vil noch ouch gewonnen” – Posilge, s. 257; B. Jähnig, op. cit., s. 45.

⁵³ W tym miejscu trzeba dodatkowo przywołać przekaz oficjała pomezkańskiego odnoszący się do wydarzeń z końca maja 1409 r. Oto po Zielonych Świątkach (a więc po 26 maja) Krzyżacy urządzili zakrojone na szeroką skalę prace budowlane, w wyniku których zaczęto między innymi „murować” miasto „czur Mymmel”. Ten fakt miał się spotkać z przeciwdziałaniem króla Władysława Jagiełły i wielkiego księcia Witolda, którzy wywołali powstanie Żmudzinów. Ci najpierw zaatakowali Skirstymoń (niem. Christmemel; lit. Skirsnemunė), następnie zamek wójta krzyżackiego przy ujściu Dubissy do Niemna, a wreszcie wyruszyli „ken der Mymmel”. We wszystkich tych miejscach powstańcy niszczyli

z 1402 roku. O wiele więcej zagadek wiąże się jednak ze wspomnianymi w tym źródle obiektami zamkowymi (murowanymi?), które – jak informował jego autor – były w kiepskim stanie. Czy były one zlokalizowane w miejscu wskazywanego przez wszystkich dotychczasowych badaczy późniejszego (piętnastowiecznego) zamku? Czy były one wzniesione z kamienia (cegły)? Jak w takim razie wyglądałby układ przestrzenny ówczesnej warowni komturskiej w Kłajpedzie? Opisany w źródle zły stan zachowania budynków mógłby sugerować, że istniały już one od jakiegoś czasu (choć nie można zapominać o ewentualnych zniszczeniach, którym mogły ulec w 1402 roku), a w chwili redagowania tego listu zastanawiano się być może nad ich wyburzeniem. W każdym razie najnowsza wiedza na temat układu przestrzennego ówczesnych krzyżackich zamków komturskich w Prusach pozwala przyjąć, że zabudowa murowanej warowni w Kłajpedzie w pierwszej dekadzie XV wieku mogła składać się z jednego lub dwóch piętrowych skrzydeł. Świątynie były zawsze orientowane, a więc lokalizowane na pięttrze skrzydła północnego lub południowego, podczas gdy pomieszczenia gospodarcze (wspomniana w źródle piekarnia) były umiejscawiane na parterze⁵⁴. Poważny problem sprawia natomiast wymieniony w tym przekazie „gemach” komtura. Obiekty tego typu były bez wyjątku lokalizowane w parchamach lub na przedzamczach zamków wysokich⁵⁵. Czy tak było również w istniejącej na samym początku XV wieku warowni w Kłajpedzie? Czy intensyfikacja prowadzonych tam w 1408 roku robót budowlanych miała na celu wyburzenie starych i wzniesienie nowych skrzydeł (ilu?) i budynków zamkowych? A czy prace te odbywały się w miejscu wcześniejszego założenia grodowego? Aktualna wiedza nie pozwala na udzielenie satysfakcjonującej odpowiedzi na postawione tu pytania. W każdym razie su-

czyli, rabowali i mordowali, a przy okazji przerwali trwające wszędzie prace budowlane – Posilge, s. 300–301. O ile przyjąć, że w przytoczonej tu relacji autor miał na myśli Kłajpedę (dlaczego bowiem miałyby wzmiankować nieokreślone miasto nad Niemnem, skoro inne miejscowości nad tą rzeką podał z nazwy), wówczas zawarte w niej informacje korespondowałyby z treścią fragmentu listu z lat 1406–1409, w którym była mowa o zamiarze odbudowy obwarowań miasta w Kłajpedzie.

⁵⁴ Obszernie na ten temat w: S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie...*, s. 177–184, 267–283, 294–309.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 109–145.

gestie dotychczasowych badaczy, że po przebudowie w pierwszej dekadzie XV wieku⁵⁶ zamek w Kłajpedzie przybrał prostokątny układ przestrzenny z pełną zabudową czterech skrzydeł⁵⁷ nie są niczym uzasadnione. Pomijając już fakt, że znali oni tylko część źródeł pisanych z tego czasu, to proponowana przez nich datacja względna odkrywanych obiektów nie jest często niczym uzasadniona. A przecież dotychczasowe wykopaliska objęły tylko skrzydło północne i niewielkie fragmenty zachodniego ruin zamkowych. Pozostałe w ogóle nie zostały przebadane⁵⁸.

Bardzo ciekawe informacje, dotąd zupełnie ignorowane przez archeologów i historyków sztuki, na temat murowanej warowni kłajpedzkiej znalazły się w treści zredagowanego 11 VI najprawdopodobniej 1417 roku⁵⁹ obszernego listu krzyżackiego „zwierzchnika murarskiego” w Kłajpedzie („steenmester tzur Memele”) skierowanego do wielkiego mistrza. Była w nim mowa o pracach budowlanych prowadzonych na tamtejszym zamku. Na początku urzędnik zakonny informował, że z trzech ekip robotników szarwarkowych („baude”) tylko jedna pomagała mu przez jeden dzień przy pracach porządkowych w zamku („inme hause”). Z dwóch pozostałych oddelegowano mu do roboty 18 osób do ubijania posadzki (gliną), ale ci byli do jego dyspozycji tylko przez sześć dni. Z tą ekipą udało mu wykonać jedną posadzkę nad jakąś bliżej nieokreśloną piwnicą („obir deme keller”). Ogólnie urzędnik krzyżacki nie był zadowolony z robotników, którzy nadmiernie się cenili i nie mieli chęci do pracy w glinie. W związku z tym sugerował wielkiemu mistrzowi, aby wysłał 20 chłopów (o ile roboty miałyby się zakończyć przed zimą) między innymi do układania posadzki w obu skrzydłach zamku („off beiden husen”): nad nowym refektarzem („ober deme nuwen rembenture”), nad kuchnią („ober der kochen”) i do

⁵⁶ V. Žulkus, powołując się na treść listu wielkiego mistrza Ulrycha von Jungingen do króla polskiego Władysława Jagiełły z 18 VI 1408 r. (GStAPK, OBA, nr 982), uznał, że w tym właśnie roku zakończono główne prace budowlane na zamku w Kłajpedzie – V. Žulkus, *Wieże...*, s. 97; idem, *Viduramžiy...*, s. 33. Nie wiadomo, na jakiej podstawie badacz ten sformułował tę tezę, skoro w źródle tym nie ma ani słowa na ten temat.

⁵⁷ A. Semrau, op. cit., s. 95–109; V. Žulkus, *Wieże...*, s. 97; idem, *Viduramžiy...*, s. 33–37.

⁵⁸ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 96–97; idem, *Viduramžiy...*, s. 30, 33–37.

⁵⁹ Uzasadnienie tej datacji dalej.

prac na górze także w obu skrzydłach („obene off beyde husern”). Ponadto gdyby wielki mistrz życzył sobie, by nowy zamek („das nuwe haus”) został pokryty dachówką, to byłby to odpowiedni czas dla jej sprowadzenia, podobnie jak brakujących gwoździ deszczułkowych („lattennegele”) i jakiegoś bliżej nieokreślonego żelaza („eysen”). Dalej urzędnik krzyżacki informował o otaczających zamek służach będących w kiepskim stanie i o jakimś znajdującym się przed warownią młynie. Natomiast w końcówce listu wspomniał, że mur w czworobocznym (prostokątnym) zamku („in dem hause virkant”) osiągnie zakładaną wysokość trzy tygodnie po dniu św. Jana (a więc po 24 czerwca), choć były pewne trudności z dostawami cegieł. W następnym tygodniu będzie już jednak gotowy piec do ich wypalania („tzigel ouen”). Wreszcie „zwierzchnik murarski” poinformował o tym, że jakiś bliżej nieokreślony cieśla pokrył (zamknął) zamek⁶⁰. Być może chodziło tu o jakies konstrukcje dachowe.

Treść tego listu bardzo ładnie obrazuje zakres problemów, które przy zarządzaniu budową zamku miał do rozwiązania krzyżacki „zwierzchnik murarski”. Zanim jednak źródło to zostanie poddane gruntownej analizie, należałoby w tym miejscu uzasadnić jego datowanie na rok 1417. A to umożliwiają sporządzone w początku XX wieku przez niemieckich archiwistów krótkie regesty z listów, których odpisy znajdowały się w zaginionym w czasie wojny kopiariuszu korespondencji wielkiego mistrza Michała Kűchmeistra. Treść jednego z tych listów wydaje się rozstrzygająca dla uzasadnienia powyższej datacji. Oto bowiem 11 V 1417 roku najwyższy zwierzchnik Zakonu wysłał ze Sztumu pisemne polecenia dla kłajpedzkiego „muwermeistra”, instruując go w sprawie prowadzonej tam budowy⁶¹. Inne listy z tego czasu także odnosiły się do wznoszenia tamtejszego zamku.

⁶⁰ „[...] Item so hoet der tzimmerman das haus tzu geleget” – GStAPK, OBA, nr 28190. List ten z gigantyczną ilością błędów w odczycie (uniemożliwiających w praktyce właściwe zrozumienie jego treści) bez próby jakiegokolwiek dokładniejszego jego datowania został opublikowany przez angielskiego historyka Stephen C. Rowella – por.: S. C. Rowell, *Smulkios žinios iš XV amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.)*, [w:] *Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros*, wyd. R. Nikžentaitienė, Klaipėda 2005, nr 21, s. 65–66.

⁶¹ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem, XX. Hauptabteilung, Regesten zu den Ordensfolianten 8, 9, 10, 11, 13, 14 (Findbuch 66), s. 56.

Oto więc 24 III 1417 roku sporządzono wykaz robotników, których poszczególni terytorialni urzędnicy krzyżaccy mieli wysłać do Kłajpedy, 17 VI tego roku zredagowano instrukcje dla cieśli Jana zaangażowanego przy prowadzonej tam budowie, 25 VI spisano wytyczne dla Milchera, dienera wielkiego mistrza, który miał przyrzeć się obiektom wznoszonym na zamku kłajpedzkim, wreszcie 17 VII sporządzono wykaz robotników, którzy mieli stawić się na tamtejszą budowę, oraz spis koniecznych do wysłania tam artykułów żywnościowych⁶². W świetle powyższych dowodów trudno chyba wątpić w to, że omówiony powyżej list kłajpedzkiego „steinmeistra” został zredagowany 11 VI 1417 roku.

Wracając więc do szczegółowej analizy tego pisma, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na stosowanie przez jego autora pojęć, które są kluczem do właściwego zrozumienia treści przekazu. Wygląda na to, że pod zapisywanym w źródle rzeczownikiem „haus” lub „hause” kryła się cała bryła zamku w Kłajpedzie, podczas gdy rzeczownik „huse” służył autorowi do określania poszczególnych jego skrzydeł. Nie jest to szczególnie zaskakujące. Analogiczne użycie tego niemieckiego słowa jest bowiem widoczne w treści kontraktu (opiewającego na 500 grzywien), który w sprawie ukończenia budowy zamku wysokiego w Ragnecie 1 XII 1403 roku wielki mistrz Konrad von Jungingen zawarł z mistrzem murarskim Jerzym Bescheidenem. Każde z czterech skrzydeł wzniesionego na planie kwadratu (59 na 59 m) tamtejszego założenia zamkowego było w ówczesnych źródłach najczęściej określane niemieckim rzeczownikiem „huse”⁶³. Ta wiedza pozwala stwierdzić, że w analizowanym tu liście z 11 VI 1417 roku była mowa o budowie wewnątrz dwóch skrzydeł zamku wysokiego w Kłajpedzie, przy czym zakres zaawansowania prac był nierównomierny (od piwnic aż po piętro, a nawet dachy). W tych właśnie skrzydłach była zlokalizowana zarówno kuchnia konwentu (zapewne na parterze), jak i nowy refektarz (najprawdopodobniej na piętrze). Odnośnie do tego ostatniego wnętrza pojawia się kilka uzasadnionych pytań. Czy użyte w źródle uściślenie przymiotnikowe miałoby wskazywać na to, że poprzedni refektarz („sta-

⁶² Ibidem, s. 54–56, 60–61.

⁶³ GStAPK, OBA, nr 725; M. Tr., s. 275; S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie...*, s. 100–104.

ry”) znajdowałby się w obrębie dawnej zabudowy zamkowej (w jednym ze starszych skrzydeł), czy też w 1417 roku były w warowni w Kłajpedzie już dwa refektarze (co byłoby rozwiązaniem niespotykanym gdzie indziej w układzie przestrzennym krzyżackich zamków wysokich w Prusach⁶⁴)? Tego nie da się niestety rozstrzygnąć. Bardzo istotny jest natomiast fragment zdania, który warto przytoczyć tu w zapisie oryginalnym: „Item so wert dy mure in dem hause virkant off comen wol hok genuk iii wochen noch sente Johannis taghe [...]”. Gdyby przyjąć, że pod użytym tu rzeczownikiem „hause” krył się zamek wysoki, wówczas w tłumaczeniu fragment ten brzmiałby następująco: „mur w czworobocznym (prostokątnym) zamku osiągnie zakładaną wysokość trzy tygodnie po dniu św. Jana [a więc po 24 czerwca]”. Byłby to dowód na to, że w 1417 roku murowana warownia w Kłajpedzie byłaby budowana na planie regularnym⁶⁵. Niestety, nic nie wiadomo o układzie przestrzennym i wnętrzach dwóch pozostałych skrzydeł, o ile te rzeczywiście już wówczas istniały. Wszak zamek rzeczywiście mógł zostać wzniesiony na planie czworoboku (prostokąta), ale dwa jego skrzydła mogły pozostać niezabudowane (całość założenia byłaby jednak otoczona obwodowym murem obronnym). Faktem jest w każdym razie, że liczebność ówczesnego konwentu krzyżackiego w zamku kłajpedzkim nie była duża, a zachowały się na ten temat całkiem dokładne dane. Otóż w pierwszej połowie drugiej dekady XV wieku było tam 7 (lub 8) braci, podczas gdy około 1420 roku – wraz z komturem 10⁶⁶. Niestety w obu przytoczonych tu przypadkach nie wyróżniono w tym gronie duchownych. Z kolei w 1428 roku w analizowanym kon-

⁶⁴ Na ten temat por.: S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie...*, s. 310–342.

⁶⁵ Należy jednak pamiętać, że gdyby autor pod użytym tu rzeczownikiem „hause” rozumiał jedynie jedno skrzydło zamku, wówczas byłaby mowa o tym, że tylko ono jest czworoboczne (prostokątne). Ważne jest tu więc także znaczenie zastosowanego przymiotnika „virkant” – [hasło:] *Verkant*, [w:] A. Lasch, C. Borchling, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, fortgeführt v. G. Cordes, Bd. I, Neumünster 1956, s. 702.

⁶⁶ GStAPK, OBA, nr 1809, nr 3189; B. Jähnig, *Der Danziger Deutschordenskonvent in der Mitte des 15. Jahrhunderts*, [w:] *Danzig in Acht Jahrhunderten. Beiträge zur Geschichte eines hansischen und preußischen Mittelpunktes*, hrsg. v. B. Jähnig u. P. Letkemann, Münster 1985, s. 159.

wencie było wraz z jego zwierzchnikiem 7 braci⁶⁷, natomiast w 1443 roku wraz z komturem 9, w tym dwóch księży krzyżackich⁶⁸.

Powyższe przekazy, mimo że tak enigmatyczne, są i tak jedynymi, które umożliwiają jakikolwiek wgląd w układ przestrzenny zamku kłajpedzkiego i jego rozplanowanie w pierwszych dekadach XV wieku. Nie dziwne więc, że przy nieznajomości tych źródeł żaden uczony nie poważał się dotąd na próbę przeprowadzenia takiej rekonstrukcji. Uczynił to jedynie A. Semrau. Badacz ten oparł się jednak przede wszystkim na opisach zamku z drugiej połowy XVII wieku. Sam zresztą zdawał sobie sprawę z wynikających z tego faktu poważnych ograniczeń. Zauważył na przykład, że w latach dwudziestych XVII wieku Szwedzi spalili całe skrzydło zachodnie⁶⁹. Co ciekawe, w źródłach pisanych uchwytnych od drugiej połowy XVII stulecia jest mowa wyłącznie o dwóch skrzydłach zamku. Niestety, fakt ten A. Semrau zignorował i rekonstruował piętnastowieczny układ przestrzenny warowni w Kłajpedzie, przyjmując z góry (bez podania jakichkolwiek dowodów), że już wówczas istniały cztery skrzydła na planie nieregularnego czworoboku, przynajmniej z trzema okrągłymi narożnymi wieżami. Stworzony przez tego badacza średniowieczny rozkład poszczególnych pomieszczeń jest wypadkową dowolnych skojarzeń. Dość powiedzieć, że autor widział jakiś „wielki refektarz” w skrzydle zachodnim, rzekomy kapitułarz⁷⁰ w skrzydle północnym i jeszcze jeden refektarz (wzniesiony na początku XV wieku) w formie oddzielnego budynku na

⁶⁷ Z tego względu marszałek Zakonu przekazywał wielkiemu mistrzowi prośbę komtura kłajpedzkiego o dosłanie tam paru braci – GStAPK, OBA, nr 4908.

⁶⁸ GStAPK, OBA, nr 8330.

⁶⁹ Zasadnym jawi się pytanie, o które w rzeczywistości skrzydło mu tu chodziło. Problem polega bowiem na tym, że A. Semrau w swojej rekonstrukcji (i na zamieszczonym planie) pomylił kierunek północny z południowym. Pomyłkę tę w opisie układu przestrzennego wewnątrz warowni powielił za nim T. Torbus – por.: A. Semrau, op. cit., s. 104–108; T. Torbus, *Die Konventsburgen...*, s. 537. Autor niniejszego artykułu dokonał odpowiedniej korekty.

⁷⁰ Rezultaty ostatnich badań pozwalają z całą stanowczością stwierdzić, że w średniowiecznych zamkach krzyżackich w Prusach w ogóle nie było wewnątrz, które byłyby określane mianem „kapitułarzy”. Zgromadzeniom zakonnym o charakterze kapitułnym służyły wyłącznie zamkowe refektarze – por.: S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie...*, s. 310–326.

dziedzińcu zamkowym⁷¹. Byłby to układ przestrzenny całkowicie odbiegający od tych, które stosowano w innych ówczesnych krzyżackich zamkach komturskich w Prusach⁷². Przekonanie A. Semraua, że przynajmniej trzy okrągłe wieże narożne pochodziły z początku XV stulecia, pozwoliło mu porównywać ten obiekt do wznoszonego pod sam koniec XIV wieku zamku prokuratorów krzyżackich w Bytowie⁷³, co zostało skwapliwie podchwyczone przez V. Žulkusa⁷⁴. Jednak dotychczasowe badania archeologiczne doprowadziły jedynie do odkrycia w Kłajpedzie śladów dwóch okrągłych narożnych wież w skrzydle zachodnim, które dość ogólnie są datowane na XV wiek (w całej jego rozciągłości). Trzecia okrągła wieża (we wschodnim narożniku skrzydła północnego) była zdecydowanie późniejsza⁷⁵. W średniowiecznych źródłach pisanych (sprzed połowy XV wieku) jedyna wzmianka o wieży zamku w Kłajpedzie została zawarta w liście arcybiskupa ryskiego Henninga i biskupa dorpackiego Dietricha do Stanów Pruskich z 22 III 1439 roku. Otóż – jak wynika z obszernej treści tego pisma – jednym z elementów zadrażniających stosunki mieszczańskich i rycerskich elit Kurlandii z komturem kłajpedzkim był fakt, że ten ostatni zdecydował się pochwycić i wtrącić do wieży zamkowej posłańca, który zmierzał z ich listem do Prus⁷⁶. Utożsamianie jej z rzekomym „bergfriedem” lub jakąś wieżą mieszkalną umiejscawianą na dziedzińcu zamkowym, w której znajdowałoby się więzienie, jest efektem niczym nieuzasadnionych spekulacji V. Žulkusa⁷⁷. W rzeczywistości musiało być ono zlokalizowane w jednej (pytanie której) z narożnych okrągłych wież.

⁷¹ A. Semrau, op. cit., s. 105–106, 108–109.

⁷² Por.: S. Józwiak, J. Trupinda, *Krzyżackie...*, s. 65–107, 146–168, 310–343.

⁷³ Zachowały się rachunki z 1399 r. dokumentujące przebieg prac budowlanych na zamku w Bytowie – GStAPK, OBA, nr 588; J. Sarnowsky, *Die Wirtschaftsführung des Deutschen Ordens in Preußen (1382–1454)*, Köln–Wien 1993, Anhang, nr 32, s. 795–796.

⁷⁴ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 98; idem, *Viduramžiu...*, s. 36.

⁷⁵ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 96–99; idem, *Viduramžiu...*, s. 33–37.

⁷⁶ „Und vortmer so is uns ok vorgekomen, wo dat desulve compthur denselben man noch tor Memele im thorme sittende hebbe, des doch eyn sulks nicht mer vreschet is [...]” – Liv. Ub., Bd. IX, nr 436; *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toeppen, Bd. II, Leipzig 1880, nr 68.

⁷⁷ V. Žulkus, *Wieże...*, s. 94; idem, *Viduramžiu...*, s. 29.

Podsumowując powyższe rozważania, należy stwierdzić, że badania nad średniowiecznymi dziejami krzyżackiego zamku – siedziby komtura w Kłajpedzie nie należą do łatwych, choćby z tego powodu, że sam obiekt został całkowicie rozebrany w XIX wieku. Dlatego też przy rozpatrywaniu jego lokalizacji, chronologii wznoszenia, rozplanowania czy też układu przestrzennego wewnątrz ważną rolę odgrywa gruntowna znajomość i wnikliwa analiza źródeł pisanych, a z tym dotąd nie było najlepiej.

W sumie w efekcie przeprowadzonych tu badań udało się ustalić, że pierwszy gród (o charakterze drewniano-ziemnym) wzniesiono w Kłajpedzie w 1253 roku. Wbrew dotychczasowym twierdzeniom uczonych wspomniany w dokumencie z 1254 roku „Bergfried” był drewnianą wieżą zlokalizowaną w bliskim sąsiedztwie grodu na jakiejś wyspie w ujściu wód Zalewu Kurońskiego do Bałtyku. W 1290 roku warownię na planie czworoboku – prostokąta otaczał mur kamienny (potwierdzony w 1323 roku). Niestety, zabudowa przestrzeni jej wnętrza z tego czasu nie jest znana. Zarówno w źródłach trzynasto-, jak i czternastowiecznych, redagowanych w języku łacińskim, była ona określana mianem „castrum”. Cała trudność w interpretacji odnośnych przekazów polega na tym, że przynajmniej do lat dziewięćdziesiątych XIV wieku nie da się bezspornie udowodnić lokalizacji tej warowni w miejscu późniejszego zamku (a w tym czasie przynajmniej dwukrotnie padała ona ofiarą pożarów – 1360, 1379). Stąd też pozbawione jakichkolwiek podstaw były sugestie uczonych o rzekomych podobieństwach w połowie XIV stulecia układu przestrzennego murowanego zamku komturskiego w Świeciu i w sumie nie wiadomo jak wyglądającej warowni w Kłajpedzie. Analiza dotąd nieuwzględnianych przez badaczy źródeł pisanych pozwoliła stwierdzić, że jakaś murowana zabudowa przestrzeni zamkowej w Kłajpedzie („gemach” komtura, piekarnia, kościół) istniała w pierwszej dekadzie XV wieku. Najprawdopodobniej w 1408 roku rozpoczęła się gruntowna przebudowa tej warowni na planie regularnym (czworobocznym lub prostokątnym), co mogło iść w parze z wyburzaniem starych budynków. Intensyfikacja prac nastąpiła w 1417 roku, ale z tego czasu są jedynie dowody na istnienie pełnej zabudowy (w konfiguracji: piwnice, parter, piętro, strych) dwóch skrzydeł zamku wysokiego. Być może dwa pozostałe (otoczone obwodowym murem obronnym) pozostały niezabudowane. Nie wiadomo,

czy już wówczas wzniesiono cztery narożne okrągłe wieże, co jako pewnik przyjmowano w dotychczasowej literaturze przedmiotu (potwierdzone dowodami są jedynie dwie). Na błędnych przesłankach opierała się również teza o istnieniu zbudowanej jeszcze przed połową XIV wieku osobno stojącej (na dziedzińcu) głównej wieży zamkowej („Bergfried”). Takiej w warowni w Kłajpedzie w ogóle nie było.